

Hederlighet, drogfrihet, kamratskap och solidaritet

Maskulina respektabla livsmanus i före detta kriminella mäns berättande

KIM SILOWKALLENBERG är fil.dr i etnologi, och postdoktor i etnologi vid institutionen för kultur- och medievetenskaper vid Umeå universitet. I sitt avhandlingsprojekt undersökte hon den statliga tvångsvården av ungdomar, med fokus på behandlingspersonalen vid dessa institutioner och deras yrkeskultur. I ett pågående forskningsprojekt vid Umeå universitet använder hon en auto-etnografisk ansats för att närma sig upplevelser av död, sorg och trauma.

Det finns få offentliga samhällsfunktioner som fångar upp och stöttar människor som har avtjänat ett fängelsestraff, eller som vill ta sig ur missbruk. Ofta kommer stödet från civilsamhället och frivilliga organisationer, och ofta drivs dessa av människor med liknande erfarenheter av kriminalitet och missbruk som målgruppen för dessa organisationer. I den här artikeln undersöks fyra mäns erfarenheter av engagemang i brottsförebyggande och brottsrehabiliterande organisationer.¹ Vilka erfarenheter ledde dem dit? Hur kan deras berättelser förstås som uttryck för klassade maskulinitetspositioner?

ARTIKELNS RAMVERK

Syftet med artikeln är att analysera klass och maskulinitet i före detta kriminella mäns berättelser om sin väg ut ur kriminalitet och missbruk, genom att undersöka hur berättelserna kan förstås som uttryck för respektabla livsmanus. Empirin består av intervjuer med fyra män som är eller har varit verksamma i tre olika organisationer som har som syfte att stötta personer som kommer ut från ett fängelsestraff eller som på eget bevåg vill lämna kriminalitet och missbruk bakom sig. Vägen ut ur destruktivitet sammanföll för dem med vägen till en sådan organisation. Dessa män har intervjuats vid ett tillfälle vardera och intervjuerna har varierat i längd mellan ca en timme och ca en och en halv timme. Intervjuerna har spelats in och transkriberats i sin helhet. Orden i artikelns huvudrubrik är de fyra ledorden för KRIS, som är

en av de organisationer som är aktuella här. Jag har valt att använda dem i rubriken eftersom de har relevans för hur personer från alla dessa organisationer gör maskulinitet och klass. Av konfidentialitetsskäl kommer jag inte att gå närmare in på i vilken organisation intervjupersonerna är verksamma. Detta är inte heller relevant för artikelns syfte.

I intervjuerna har intervjupersonerna fått tala relativt fritt om sina liv och sitt engagemang. Min inledande fråga – hur kommer det sig att du har engagerat dig i den här organisationen? – har genererat långa och utförliga svar från alla jag har intervjuat. Det har blivit tydligt att de är vana vid att berätta om hur det kom sig att de blev kriminella och/eller missbrukare, och om hur de tog sig ur det livet. När jag ställde andra slags frågor, om ämnen som de kanske inte hade talat lika mycket om, fick samtalet en annan form än när de berättade om sina liv.

Teoretiskt använder jag mig av Beverley Skeggs (1999) teori om klass och genus som hon i sitt material analyserar med hjälp av begreppet respektabilitet. Skeggs menar att respektabilitet är ett av de mest genomgripande tecknen på klasstillhörighet, och att de som bryr sig om respektabilitet oftast är de som av olika anledningar inte anses vara respektabla (Skeggs 1999:9). Att inte vara respektabel, menar Skeggs, är att ha ett lågt socialt värde och svag legitimitet (1999:12). Det innebär att positioneras som farlig, hotande eller patologisk, och det är en klassad position som betecknar det och dem som finns utanför den normativa medelklassen.

Om Skeggs framförallt har undersökt den feminina respektabiliteten undersöks här den maskulina. Hur kan före detta kriminella män göra sig respektabla? Vidare använder jag mig av Helena Kåks

(2007) begrepp livsmanus som synliggör de förväntningar som finns på det goda livet, och som delvis hänger samman med klass och identitet. Att bli kriminell är att inta en icke-respektabel klassposition – och innebär utifrån den normativa medelklassen alltid en nedklassning. Samtidigt talar man inom t.ex. kriminologin om kriminella karriärer (se t.ex. Torstensson Levander 2013) vilket talar för att det utifrån en kriminell position finns andra parametrar som ger status eller som tvärtom inte är statusfyllda.

Att bli kriminell kan också ses som ett brott mot ett förväntat livsmanus eftersom det är ett normbrytande vägval i förhållande till det som förväntas av en individ. De män jag har intervjuat önskar sig alla en väg ur positionen som kriminell och strävar efter det som ofta beskrivs som ett ”Svensson-liv”. Vilka strategier har männen jag har intervjuat för att ta sig ur positionen som kriminell? Hur hänger deras berättelser samman med föreställningar om ett gott liv? På vilka sätt närmar de sig den normativa medelklassen?

ATT BLI KRIMINELL – ATT BLI HEDERLIG

Jag har, precis som alla andra som är i den här organisationen en bakgrund av kriminalitet och missbruk. Och jag stod själv på ganska skakiga ben för tio år sen i en annan organisation. Där hamnade jag i början, för tio år sen, efter mitt sista fängelsestraff som var åtta år. Och fick börja min resa där. När man hittar så här nykterhet, drogfrihet och hederlighet, och man får ett engagemang liksom. Så att jag hade tur för bara en månad efter mig så kom en kille som heter [NN] hit också. Och vi liksom var nynyktra och hade hittat livet och bara ville göra det här liksom. Så vi fick ju gå genom de här föreningarna därå. KRIS, XCONS... Men annars...typisk så här strulig bakgrund. Fosterfamilj och bytt massa skolor och...två fängelsestraff, det ena på åtta år, det andra på tre år.

Pappa i fängelse blev jag, det förändrade inte mitt liv liksom. Inga yttre saker förändrade mitt liv, utan det var verkligen...en viktig del var just att se en annan människa som hade lyckats ta sig ur det liksom, och därigenom få det här hoppet och gnistan och liksom motivationen att börja vilja. Men nu är det tio år som har gått. Ja. Så ser det ut.

Alex, som berättar det här, är en man i 40-årsåldern som idag arbetar i ett egenstartat socialt företag som arbetar med coachning. Via bl.a. socialtjänsten säljer företaget tjänster som att genomföra motiverande samtal med personer på ungdomshem, och i fängelse, arrest och häkte. Jag frågar hur det kommer sig att han idag gör det han gör, och hans utsaga innehåller två huvudsakliga teman som hans berättelse delar med vad övriga intervjupersoner berättar: den egna bakgrunden med kriminalitet och missbruk, och svåra upplevelser i barndomen.

Det första temat visar vilken nära koppling som finns mellan personliga erfarenheter av kriminalitet och att arbeta professionellt med brottsrehabilitering. Alex talar om vikten av att träffa andra personer med liknande erfarenheter som någonting avgörande för att kunna ändra livsstil och ta sig ur missbruk och kriminalitet. Identifikationen med andra i samma eller liknande sits är återkommande i intervjuerna och idén om förändringspotentialen i den typen av gemensamma erfarenheter är spridd även i andra former av socialt arbete eller behandlingsarbete (se t.ex. Silow Kallenberg 2016:173f). Grundidén är att det krävs att man delar erfarenheter av kriminalitet och missbruk för att kunna hjälpa eller för att kunna bli hjälpt. I ett begripligt livsmanus för en person som tagit sig ur kriminalitet och missbruk ingår därför ofta mötet med andra personer som delar dessa erfarenheter.

Det andra temat är det där Alex berättar om barndomen, och erfarenheter av att bo i fosterfamilj² och av att vara ”strulig”. Allt detta lyfts fram som orsaker till att det har gått dåligt för honom tidigare. Att berätta om problem i barndomen kan förstås som en strategi för att begripliggöra ett destruktivt leverne. Även Jocke får frågan om hur det kommer sig att han arbetar med brottsrehabilitering och lyfter precis som Alex fram en problematisk barndom som huvudsaklig förklaring.

Jag har ju ett långt missbruk bakom mig också. Mamma alkoholist och narkoman. Uppvuxen i en pundarkvart i Hallunda. Familjehemsplacerad i sjuårsåldern.

Jocke berättar vidare om att som barn inte riktigt känna att han hörde hemma någonstans och att droger och kriminalitet i det blev en strategi för att hitta en tillhörighet. Svåra erfarenheter i barndomen är alltså element som ingår i ett begripligt livsmanus för en person som hamnat i kriminalitet eller missbruk, för att förklara det livsödet.

ATT BESTÄMMA SIG

Han skulle ändå kirra det om han verkligen la hundra procent på det, på att klara sig. Men det var jättesmärtsamt för honom. Han valde en mindre krävande väg, som vi brukar säga i 12-stegsprogrammet. Han valde en mindre krävande väg. Den vägen kostade honom livet.

Svåra erfarenheter under uppväxten är en vanlig ingrediens i berättelser om varför man hamnar i kriminalitet och missbruk. Identifikationen med andra som lyckats ta sig ur är något som lyfts fram som centralt för att byta livsstil. Ett annat centralt tema som återkommer i människens berättelser är betydelsen av att bestämma sig

och genom idogt arbete ta kontroll över sitt liv. I narrativ som det Zoran förmedlar ovan är det viljestyrkan som avgör om en individ kommer att klara sig eller inte. Han talar här om en vän som varit verksam i samma organisation som Zoran, och som några år tidigare avlidit till följd av en överdos heroin. Jag frågar varför Zoran tror att vissa kan bli rena från droger och fortsätta vara det medan andra faller ifrån, och hans svar framhåller individens viljestyrka. Att det handlar om att bestämma sig och lägga "hundra procent på det" som Zoran uttrycker det.

När Alex pratar om att det ofta går dåligt för personer som levt med missbruk och kriminalitet poängterar han att arbetet för drogfrihet och hederlighet aldrig kan betraktas som färdigt. Det går enligt honom inte att säga att det går att bli en gång för alla klar med sig själv.

Tyvär är det ju jättedåliga siffror. Både de som dör, och de som blir nyktra och drogfria, det är bara ett par promille liksom. Men sen om man tittar på dem som återfaller i kriminalitet och hamnar i fängelse det är också jättehöga siffror. Men man måste ju se det så att det är ju aldrig färdigt. Utan du får ju jobba med dig själv och jobba vidare med dig själv och så där. Men det är ju inte ett arbete som är jobbigt heller, men man behöver ha kontroll, och då är ju det här bästa sättet, jobba med det här, då har jag ju fokus på det varena dag. Genom att se andra i de miljöerna och liksom bli påmind själv, och använda min historia.

Alex framhåller här att individen inte bara kan bestämma sig en gång för ett hederligt och drogfritt liv, utan att det valet också innebär ett hårt och kontinuerligt arbete. Jag menar att Alex här använder det idoga arbetet för personlig förändring som ett sätt att konstruera respektabilitet. Att bli respektable handlar för Alex, och andra med hans livserfarenheter, om att ta

kontroll över sitt liv, att arbeta kontinuerligt och oupphörligt med sig själv, och att hjälpa andra till ett liv fritt från droger och kriminalitet. Jag menar också att denna respektabilitet är manligt kodad då den betonar föreställt manliga egenskaper som rationalitet, kontroll och disciplin.

Ett sätt på vilket män i de fokuserade organisationerna hjälper andra är genom att berätta om sitt liv t.ex. i skolor. Tanken är att på så vis avskräcka andra från att göra samma destruktiva livsval som de har gjort, och samtidigt inspirera andra till att följa deras positiva exempel. Männen får här den paradoxala positionen av att vara både förebilder och skräckexempel, beroende på vilken aspekt av deras liv som fokuseras. När jag frågar Zoran vad han brukar få för reaktioner på sin livsberättelse när han är ute och föreläser kommer ett annat respektabilitetstema fram: det som betonar respektabilitetens materiella aspekter.

Ja men det är jättestarka reaktioner, verkligen, att höra att jag har vänt 180 grader. Att jag lyckades i alla fall. Jag hade inte ens ett Visa-kort liksom. Idag har jag företagskort, Visa-kort. Jag får vad jag vill. Jag får lån. Fick här-omdagen köpa en bil som kostade en halv miljon. Till exempel. Så jag har vänt på riktigt.

I Zorans berättelse om att förändra sitt liv är de exempel han ger konkreta och materiella saker: Visa-kort, en dyr bil, möjligheten att ta ett banklån. Jag tolkar det som att det är dessa materialiteter och möjligheter som kännetecknar den manliga respektabiliteten. Att bli drogfri utgör en personlig resa från missbruk till nykterhet, men det utgör också en slags klassresa för personer som Zoran. Den respektabla (medel)klasspositionen är både drogfri och kännetecknad av vissa materiella attribut.

MANLIG GEMENSKAP

Analysen inleddes i Alex berättelse om hur det kom sig att han engagerat sig i brottsförebyggande och brottsrehabiliterande organisationer. Hans svar var tude-lat och lyfte dels fram sin svåra uppväxt som ett skäl – ett skäl som framförallt skulle begripliggöra varför han blivit kriminell och börjat missbruka – dels identifikationen med andra män med liknande erfarenheter. Att identifiera sig med andra i dessa organisationers homosociala gemenskap angavs framförallt som ett skäl för Alex att klara av att sluta missbruka och begå brott, även om Alex använde andra ord för att beskriva detta. Här ska jag återvända till temat manlig gemenskap, och visa på andra narrativ som också betonar betydelsen av detta för drogfriheten och hederligheten – och i förlängningen för den manliga respektabiliteten.

Pierre är en av de mer profilerade personerna i det här sammanhanget. Han syns ofta i media och har under många år varit verksam i två av de större brottsrehabiliterande organisationerna som finns i Sverige. När vi ses för en intervju ringer hans telefon konstant, och det dyker upp människor som vill prata och fråga honom om saker. Han ger intryck av att vara väldigt upptagen och mycket engagerad i det han gör – både i smått och stort. Jag frågar om organisationens arbetsätt, vad det egentligen är de gör. Pierre berättar att de inte har någon särskild metod utan att de framförallt bygger sitt arbete på medlemmarnas engagemang och deras gemenskap. Han berättar om hur det gick till när organisationen byggdes upp.

Så kom det in någon, 'hej jag skulle vilja engagera mig'. Ja välkommen sa man, så, häng med! Fanns ingen plan, fanns ingenting, det var bara en förening som byggdes hela tiden av en massa

trasiga människor. Och många gånger, det kom in experter och sa det funkar inte, så här kan ni inte göra, det här fungerar inte. Ändå blev vi Europas största brottsförebyggande förening, vi hade ingen plan, det var bara kraften från människorna att överleva som kom in och byggde den här organisationen.

Pierre lyfter här alltså fram betydelsen av medlemmarnas gemenskap, och menar att det trots experternas utlåtanden var det som verkligen fungerade. Precis som i Alex utsaga kan det här förstås som en betoning på vikten av att identifiera sig med andra som delar liknande erfarenheter för att bygga ett nytt hederligt och drogfritt liv. Majoriteten av de som engagerar sig i dessa organisationer är män, och därför blir gemenskapen framförallt homosocialt manlig.

Även Zoran talar om betydelsen av att ha andra att identifiera sig med, som goda exempel.

För att jag fick se andra också som har gått före mig och som det gick bra för. Så då fick jag hoppet också, ja men nån dag så kommer jag också ha det, det och det och jag kommer må så och så. Så hoppet fick jag här liksom. Visste att en dag kommer det liksom att bli bra för mig också. Och det gör det nu idag liksom. Det tog sin tid. Jag gav inte upp.

I det här sista citatet sammanför Zoran två av de teman som kännetecknar manlig respektabilitet som jag har diskuterat här: manlig gemenskap och identifikation, samt det hårda arbetet som intervjupersonerna menar krävs för att behålla kontrollen över sina liv.

DISKUSSION

De organisationer inom vilka intervjupersonerna är verksamma är i stor utsträckning homosociala sammanhang där män

nästan enbart förhåller sig till andra män. Detta avspeglar också hur det ser ut i samhället i stort avseende vilka som är kriminella och vilka som sitter i fängelse.³ Därför är det relevant att analysera dessa sammanhang i termer av maskulinitet. Det homosociala temat är också explicit närvarande i männens berättelser om betydelsen av manlig gemenskap för att resa sig ur ett destruktivt leverne. Kanske är det vad KRIS syftar på med sina ledord "kamratskap" och "solidaritet", som männen i dessa analyserade narrativ ger uttryck för.

Att begå brott och missbruka droger kan tolkas i termer av protestmaskulinitet (Connell 1996:128, 137; jfr Silow Kallenberg 2016:237); dvs. sätt att agera i relation till ett upplevt utanförskap eller en upplevd underordning genom att spela ut sådant som associeras med det som förstås som typiskt manligt. Den upplevda underordningen hänger för dessa män inte sällan samman med klass, och därför är även det ett relevant begrepp att tänka med i relation till detta material. Här har jag fört samman maskulinitet och klass genom att använda mig av Skeggs teori om respektabilitet. När männen i de brottsrehabiliterande organisationerna berättar om sin väg ut ur kriminalitet och missbruk, återskapar de samtidigt en respektabel maskulinitet som de i egenskap av missbrukare och kriminella inte har haft tillgång till, då de genom dessa livsval automatiskt nedklassas i relation till den normativa medelklassen.

När erfarenheter av att leva med missbrukande föräldrar och/eller i familjehem, att tidigt exponeras för alkohol och droger och annat som kan räknas in i en "strulig" bakgrund återberättas i intervjuerna kan det tolkas som ett sätt att skapa begripliga – om än inte önskvärda – livs-

manus (jfr Kåks 2007). Genom att börja i barndomen och följa en kronologisk ordning blir de icke-respektabla erfarenheterna trovärdiga och förstaeliga. Det ger en viss legitimitet åt subjekten som berättar, vilket i sin tur ger dem ett visst mått av respektabilitet. Andra faktorer som visat sig vara viktiga för respektabiliteten är det idoga och ständiga arbetet med sig själva som intervjupersonerna talar om, och deras arbete för andra. Flera pratar om att det är viktigt att "ge tillbaka" – att när de själva blivit hjälpta måste de nu hjälpa andra. Genom den manliga identifikationen i dessa organisationer fortsätter då samtidigt en homosocial gemenskap att reproduceras.

NOTER

- ¹ Dessutom finns det en forskningslucka här, då det finns mycket lite forskning om organisationer som arbetar brottsförebyggande och med rehabilitering av kriminella. BRÅ genomförde 2003 en undersökning av föreningen KRIS (Kriminellas Revansch i Samhället) som då var den största av dessa organisationer. I övrigt består den forskning jag har hittat enbart av studentuppsatser.
- ² Fosterfamilj är Alex eget ord. Den korrekta benämningen på denna insats är idag familjehem. Den mer ålderdomliga benämningen fosterfamilj lever dock kvar i folkmun.
- ³ Enligt statistik från kriminalvården var det i oktober 2018 4393 personer inskrivna på Sveriges anstalter, varav 94 % män och 6 % kvinnor (<https://www.kriminalvarden.se/forskning-och-statistik/statistik-och-fakta/anstalt/> hämtat 20190923).

REFERENSER

- Brottsförebyggande rådet (BRÅ), KRIS. En kartläggning av föreningen Kriminellas Revansch i Samhället, Rapport 2003:7
- Connell, Raewyn, 1996. *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos förlag.

- Kåks, Helena, 2007. *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. Linköping: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet.
- Skeggs, Beverley, 1999. *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos
- Silow Kallenberg, Kim, 2016. *Gränsland: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Torstensson Levander, Marie, 2013. "Kronisk kriminalitet som livsstil". Rikspolisstyrelsens utvärderingsfunktion, Rapport 2013:2.

SUMMARY

Honesty, sobriety, fellowship and solidarity. Masculine and respectable life paths in narratives of ex-convicts

(Hederlighet, drogfrihet, kamratskap och solidaritet. Maskulina respektabla livsmanus i före detta kriminella mäns berättande)

In this article the life stories of ex-convicts are analysed. The aim is to analyse class and masculinity

in the narratives of ex-convicts, by investigating how they construct respectability. The four men that have been interviewed are all active in crime preventive and rehabilitating organisations. The interviews have been analysed from a class and masculinity perspective, using Beverley Skeggs concept of respectability as the main analytical concept.

The analysis shows that the life stories of the interviewees are often constructed as chronological narratives, where destructive life paths are explained through childhood problems and trauma. Will power and hard work are understood as important factors for turning your life around. Factors that are often associated with what is understood as traditional male traits. The analysis further shows that male homosociality and identification is understood as important tools to change life-style.

Keywords: Class, respectability, masculinity, homosociality, crime preventive organisations

Kim Silow Kallenberg, PhD in Ethnology, and Researcher and Postdoctoral Fellow in Etnology at Umeå University, Department of Culture and Media Studies, Umeå, Sweden.